

UDK: 711.585:711.582.7(497.4Koper)
doi:10.5379/urbani-izziv-2024-35-02-06

Prejeto: 3. 9. 2024
Sprejeto: 2. 12. 2024

Tina COTIČ
Matjaž URŠIČ

Neizkoriščen potencial začasne rabe prostora: študija primera Avtomatik Delovišče v Kopru

V mnogih sodobnih mestih so degradirani oziroma nezadostno izkoriščeni ali zapuščeni prostori velik izziv ali neizkoriščena priložnost. Začasna raba prostora se je v takih primerih izkazala kot učinkovita prostorska praksa, ki omogoča najboljšo rabo prostorskih virov v nekem času in kraju. V zadnjih dveh desetletjih se v akademskih krogih veliko piše o začasni rabi. Večinoma jo enoglasno hvalijo, utemeljujejo jo kot družbeno napredno, ekonomsko razumno in fleksibilno prostorsko prakso, ki lahko vzbudi inovativno, novo in vključujočo kulturo mestnega življenja. Obravnavajo jo kot katalizator sprememb, ki lahko razmeroma hitro, na podlagi eksperimentalnih rešitev oživi degradirane prostore ter hkrati ohranja njihovo zgodovinsko, identitetno in okoljsko vrednost. V članku se teoretična spoznanja o začasni rabi prostora preverjajo z rezultati, ki so bili pridobljeni s participativno študijo

primera začasne rabe prostora Avtomatik Delovišče v mestu Koper. Študija se osredotoča na učinke, ki jih je ta prostorska praksa sprožila v mestnem okolju in na podlagi katerih se proučuje vloga te prakse pri urbani regeneraciji. Pri tem se na podlagi pluralne študije primerov začasne rabe v drugih mestih v Sloveniji ugotavlja, kako lahko alternativni, začasni projekti pripomorejo k povečanju urbane raznolikosti, vključevanju skupnosti, ustvarjalnosti, inovativnosti in krepitevi lokalne identitete. Hkrati se proučuje tudi, kako začasno rabo dojemajo in sprejemajo prebivalci Kopra, kako strokovna javnost in kako predstavniki Mestne občine Koper.

Ključne besede: začasna raba prostora, degradirana urbana območja, trajnostni urbani razvoj, regeneracija, družbena kohezija, kulturni kapital, mesto Koper

1 Uvod in ozadje raziskave

V enaindvajsetem stoletju je začasna raba prostora postala pogosta prostorska praksa, ki se pojavlja v številnih mestih po Evropi ter privablja vse večjo pozornost akademikov, širše javnosti in politike (Stevens in Dovey, 2023). Napisanih je veliko knjig, študij in člankov, v katerih so proučevali na kakšen način začasna raba prispeva k urbanemu razvoju v Evropi. Med avtorji, ki so o tem največ pisali, so Haydn in Temel, 2006; Sfs, 2007; Bishop in Williams, 2012; Oswalt idr., 2013; Andres, 2013; Colomb, 2012; Lydon in Garcia 2015; Madanipour, 2017a; Stevens in Dovey, 2023. V tem članku bomo izpostavili pisce o začasni rabi prostora, ki so posebej pomembni v slovenskem kontekstu.

Koncept začasne rabe prostora se v Sloveniji s prostorskimi pojavi (npr. vrtičkarstvo, neformalne stojnice, parkirne površine itd.) pojavlja že dlje časa. Novejša raba tega koncepta, ki se nanaša na procese revitalizacije mest pa se je v Sloveniji razširila in utrdila predvsem v zadnjem desetletju (glej npr. Mreža za prostor, 2018; Šifkovič Vrbica idr. 2014, 2015; Jurman in Lovšin, 2021). Treba je omeniti, da je bilo do zdaj pri nas razmeroma malo znanstvene literature, ki bi se neposredno navezovala na začasno rabo z vidika urbane regeneracije. Avtorji, ki so o tem pisali so: Kurnik in Beznec, 2009; Uršič, 2011; Cvejić idr., 2015; Pignar, 2015; Vilfan, 2015; Cotič in Lah, 2016; Cotič, 2023; Gatouillat in Nikšič, 2023. Veliko več znanstvenih prispevkov se ukvarja s participacijo v urejanju prostora v Sloveniji, pri čemer je začasna raba obravnavana le kot ena od možnih participativnih prostorskih praks, ki lahko pripomorejo k urbani regeneraciji, kot npr.: Cerar, 2015; Uršič, 2021).

V zadnjem času je nastalo nekaj pomembnih praks začasne rabe prostora v Sloveniji, ki so se oblikovale pod okriljem nevladnih organizacij, predvsem kulturno-umetniških društev, ki si v okviru svoje dejavnosti prizadevajo za trajnostno urejanje prostora. Med aktualnimi praksami velja izpostaviti začasni produkcijski prostor Krater (Ljubljana), Participativno ljubljansko avtonomno cono – PLAC, GT22 (Maribor) in nedavno vzpostavljeni AKC Nama (Škofja Loka). Prakse začasne rabe, ki so se že končale in so pustile sled predvsem v obliki družbeno-kulturnih in trajnostnih učinkov v prostoru, so Onkraj gradbišča (Ljubljana), Kreativna cona Šiška (Ljubljana), Tobačna tovarna (Ljubljana), Avtonomna tovarna Rog (Ljubljana), Carinarnica (Nova Gorica), Ustvarjalna platforma Inde (Koper) in ne nazadnje tudi Avtomatik Delovišče (Koper). Iz naštetega je razvidno, da je večina teh praks nastala v Ljubljani, zelo malo pa v drugih mestih po Sloveniji.

Obstaja več razlogov, zakaj postaja ta prostorska praksa v evropskih mestih nov urbani trend. Mednje spadajo predvsem nedavna gospodarska kriza, ki je izpostavila potrebo po strategijah recikliranja in ponovne uporabe, omejeni viri, skrb za ohranjanje arhitekturne dediščine, vse večje zavedanje o pomenu trajnostnega razvoja ter naraščajoč pomen participacije v urejanju prostora (Urban Education Live, 2019, 2020; Galdini, 2020; Uršič, 2023; HEI-TRANSFORM, 2024). Tehnološke spremembe in vse večja negotovost na trgu dela spodbujajo ustvarjalnost, nove kulture trende, socialne inovacije ter številne prožne in prehodne prostorske prakse. Hkrati spodbujajo tudi multidisciplinarno razmišljanje o možnih orodjih načrtovanja urbanega prostora. Prakse začasne rabe oziroma začasnega urbanizma so alternativna metoda urbanističnega načrtovanja, usmerjena v aktiviranje prostora, ki ga je treba preoblikovati, hkrati pa vpliva tudi na družbeno-ekonomske spremembe v okolju (Blumner, 2006; Andres in Kraftl, 2021). Začasni urbanizem je opredeljen kot začasna narava urbanističnih procesov, pri čemer sta izpostavljena dva ključna koncepta, čas in začasnost (Madanipour, 2017b). Začasnost izraža sodobno pojmovanje časa, fragmentacijo družbe in hkrati potrebo po eksperimentiranju in inovacijah. Začasni urbanizem priznava večplastne interakcije in potrebo po prilagodljivosti ter odzivnosti na nenehno spreminjajoče se urbane ritme (Andres in Kraftl, 2021). Vključuje začasne, večinoma neformalne in predvsem od spodaj navzgor usmerjene prakse, ki jih izvajajo javni, zasebni in civilnodružbeni akterji (Henneberry, 2017; Madanipour, 2017b). S svojim, v večini primerov kolektivnim značajem utirajo pot družbenim inovacijam, spodbujajo socialno kohezijo in okoljske vrednote (Simões Aelbrecht idr., 2021). Sočasno lahko podpirajo gospodarske dejavnosti in spodbujajo valorizacijo kulturne dediščine ter hkrati delujejo kot protiutež togemu formalnemu načrtovanju prostora (glej npr. HEI-TRANSFORM, 2024). Prakse začasne rabe namreč omogočajo eksperimentalno in igrivo, hkrati pa zelo konkretno iskanje rešitev, ko tradicionalne razvojne strategije odpovejo (De Smet, 2013). Lehtovuori in Ruoppila (2012: 30) izpostavljata, da imajo primeri začasne rabe »zmožnost raziskovati nadaljnje potenciale krajev, kjer se izvajajo. So vmesnik med trenutnim dogajanjem in trajno prenovo«. Predhodne raziskave kažejo še, da so intervencije začnih uporabnikov v procesu urbane regeneracije zelo učinkovite, saj niso osredotočeni zgolj na prostor, na njegovo fizično prenovo oziroma preobrazbo, so usmerjeni predvsem v ljudi, na družbeni vidik produkcije prostora (Lefebvre, 1991; Klaff, 2014; Marra idr., 2016), prav to pa je ključna značilnost te prostorske prakse.

V tem kontekstu raziskujemo vlogo in pomen začasne rabe prostora pri urbani regeneraciji na primeru Avtomatik Delovišča (v nadaljevanju Delovišče). S kvalitativnimi raziskovalnimi metodami preverjamo učinke, ki jih je ta mali, eksperimentalni, začasni projekt povzročil v prostoru. Z uporabo pluralne študi-

je primerov začasne rabe prostora v drugih slovenskih mestih ugotavljamo, kako lahko take prostorske prakse pripomorejo k večji urbani raznolikosti, ustvarjalnosti, inovativnosti, lokalni identiteti in vključevanju lokalne skupnosti v urejanje prostora. Zanimalo nas je tudi, kako začasno rabo dojemajo prebivalci in strokovna javnost ter kakšno je sistemsko (institucionalno) okolje oziroma kateri je možni način vključevanja take prostorske prakse v urejanje prostora za Mestno občino Koper (v nadaljevanju: MOK). Zaključili bomo s sklepnimi ugotovitvami, omejitvami raziskave in priporočili za nadaljnje raziskovanje.

2 Učinki začasne rabe prostora

Članek se osredotoča na atipične primere začasne rabe prostora (ang. *extraordinary temporary uses*). Za nadaljnjo razpravo je treba namreč poudariti, da se primeri začasne rabe prostora delijo na tipične (ang. *ordinary temporary uses*) in atipične. Tipični primeri začasne rabe so komercialne prostorske prakse, h katerim se pogosto zatekajo javni/zasebni lastniki zemljišč, ki z dobičkonosno usmerjenimi, začasnimi rešitvami, kot je dobičkonosno zaračunavanje parkirnine na parkiriščih na praznih, neurejenih urbanih območjih ali oddajanje zemljišč za oglasne panoje, pridobivajo izključno ekonomsko korist (Martin idr., 2019). Članek tako obravnava ključne učinke atipičnih primerov začasne rabe, ki so večinoma nastali kot skupnostne pobude od spodaj navzgor ter za katere je značilno, da presegajo ekonomske interese in da razvijajo urbane forme, ki so v primerjavi s formalnim urbanističnim načrtovanjem s pristopom od zgoraj navzdol bolj prilagojeni lokalni urbani skupnosti.

2.1 Prostorski/okoljski učinki

Na podlagi že izvedenih primerov začasne rabe prostora je bilo ugotovljeno, da se prostorski/okoljski učinki teh praks v fizični obliki kažejo predvsem na naslednje načine: zmanjšajo, upočasnijo ali celo zaustavijo fizično degradacijo območja ter z minimalnimi posegi vzpostavijo razmere za ponovno izvajanje dejavnosti, kar vodi do redefiniranja degradiranega urbanega območja (v nadaljevanju: DUO) oziroma omogoči novo funkcionalno rabo, ki je večinoma fleksibilna, inovativna in ustvarjalna (Bishop in Williams, 2012; Colomb, 2012; Madanipour, 2017a). DUO tako pridobi novo uporabno in simbolično vrednost (Galdini in De Nardis, 2023). Z vnosom začasnih vsebin se izboljša tudi kakovost bivalnega okolja in vzpostavi se nova identiteta kraja. Pri tem je treba poudariti, da se primeri začasne rabe glede na fizične učinke v prostoru, po tem ko se končajo, večinoma delijo v dve skupini. V prvo spadajo primeri začasne rabe, ki ne povzročijo nobenih trajnih fizičnih sprememb na površinah ali konstrukcijah (npr. pop-up trgovine). Druga pa zajema primere začasne rabe, ki pustijo dolgoročne spremembe na obstoječih površinah ali konstrukci-

jah. Te spremembe lahko vključujejo adaptacijo ali odstranitev struktur, preoblikovanje talnih površin, spremembo mikrotopografije območja ali gradnjo novih struktur različnega obsega (npr. LX Factory v Lizboni ali Onkraj gradbišča v Ljubljani) (Cotič, 2023).

2.2 Ekonomski učinki

Začasna raba prostora je večinoma ekonomsko učinkovita tako za lastnika kot začasne uporabnike. Za lastnika je začasna raba njegove nepremičnine skoraj vedno ekonomsko koristna, saj ohranja njegovo premoženje, zmanjšuje stroške vzdrževanja in preprečuje vandalizem. Lastnik se tako izogne dodatnim stroškom zavarovanja in varovanja nepremičnine pred nezakonito rabo (tj. okupacijo) prostora (Colomb, 2012; Bishop in Williams, 2013; Šifkovič Vrbica, 2015). Poleg tega se tako vrednost nepremičnine ohranja ali – v primeru nepremičnine brez tržne vrednosti – z vnosom začasnih vsebin celo zviša, nepremičnina pa izboljša svojo podobo in privabi več potencialnih uporabnikov (SfS, 2007: 37, Bishop in Williams, 2012: 43).

Začasne uporabnike je začasna raba koristna, ker jim omogoča dostop do prostora po nizkih cenah ter jim tako daje priložnost za preizkušanje in razvijanje lastnih idej v praksi (Haydn in Temel, 2006; Bishop in Williams, 2012; Andres, 2013; Oswalt idr., 2013; Némethin in Langhorst, 2014). Z obravnavano prostorsko prakso se tako pogosto razvijejo nove ekonomije, kot so ekonomije souporabe, solidarnostne ekonomije ali darilne ekonomije, ki lahko privabijo nove kolektive in ustvarjalne posameznike na podlagi vpliva, ki ga imajo na lokacijo. Poudariti je treba, da je začasna raba lahko komercialna ali nekomercialna. Nekomercialna začasna raba, ki ni tržno naravnana, lahko omogoči komercialno, dobičkonosno rabo prostora (Bishop in Williams, 2013). Lastnik tako lahko del prazne stavbe odda za nizko ali neprofitno najemnino v nekomercialne namene (atelje, galerija itd.), drugi del stavbe, če ta seveda to dopušča, pa odda v začasni najem za komercialne namene (kavarna, trgovina itd.) za višjo najemnino in s tem zadosti tudi potrebam obiskovalcev. Colomb (2012: 136) poudarja, da so nekateri primeri začasne rabe že od začetka komercialni in se izvajajo kot del formalne ali sive ekonomije, drugi pa so nekomercialni in se izvajajo brez denarne menjave.

2.3 Družbeno-kulturni in trajnostni učinki

Začasna raba načeloma omogoča hitre in oprijemljive rezultate in tako spodbudi skupnost k uresničevanju skupnih ciljev, ki so osredotočeni na lokalne potrebe, ne na zunanje interese ali programe. V obdobju začasne rabe lahko uporabniki s svojimi aktivnostmi ponujajo raznolike družbene in kulturno-umetniške vsebine, ki predstavljajo pomemben element nematerial-

nega urbanega kulturnega in socialnega kapitala (Bourdieu, 1986). V ospredju je delovanje, ki mu smisel dajejo predvsem inovativne in alternativne prostorske prakse civilne družbe, ki se običajno odvijajo zunaj vladnega nadzora in so usmerjene k javnemu dobremu v prostoru, ne prakse, ki v prostor posegajo zaradi individualnih interesov po dobičkonosnosti in komodifikaciji prostora.

Študija literature na temo že izvedenih primerov začasne rabe prostora kaže, da ti lahko kljub svoji začasni ali kratkoročni naravi dolgoročno prispevajo k izboljšanju kakovosti vsakdanjega življenja v mestih in s tem tudi k vzdržnemu urbanemu razvoju (Križnik, 2015, 2018; Urban Education Live, 2019, 2020). Zanje je značilen participativni pristop pri načrtovanju, izvedbi in upravljanju (Cerar, 2015; Peterlin, 2015). Primeri začasne rabe lahko spodbudijo razvoj intenzivnih in raznovrstnih družbenih vezi ter tako obogatijo vsakdanje življenje prebivalcev in okrepijo socialni kapital, ki predstavlja ključen vir razvojne moči lokalnih skupnosti. Gre za oblikovanje trajnostnih skupnosti, ki so aktivne, vključujoče in varne ter vključujejo družbene vidike trajnosti (Office of the Deputy Prime Minister, 2005). Med drugimi lastnostmi, ki so značilne za trajnostne skupnosti, raziskovalci izpostavljajo še občutek skupnosti v zdravem in varnem okolju (Burton in Mitchell, 2006), družbene stike in stabilno skupnost prebivalcev z občutkom pripadnosti kraju, kjer živijo. V ospredju so torej kolektivni in skupni vidiki vsakdanjega življenja, kar krepi socialno kohezivnost zadevnega območja. Poleg tega primeri začasne rabe spodbujajo heterogenost z zgoščevanjem družbeno-kulturnih vlog, ljudi, informacij, dogodkov in srečevanj. S tem dopuščajo ustvarjalnost in urbano eksperimentiranje ter številne priložnosti za izražanje individualnih in skupinskih potreb, česar zaprta, standardizirana in socialno uniformna območja v mestu običajno ne omogočajo (Uršič, 2011: 8). S svojim delovanjem dokazujejo, da so spremembe v prostoru na boljše možne, česar pogosto odtujeni in dolgotrajni procesi urejanja prostora ne omogočajo (Peterlin, 2015: 6).

Iz tega sledi, da začasni uporabniki z izvajanjem začasnih dejavnosti lahko imajo pomembno vlogo v kulturni ponudbi mesta in pripomorejo k regeneraciji DUO, saj prispevajo k družbeni, kulturni in gospodarski raznolikosti ter vplivajo na lokalno proizvodnjo in potrošnjo (Uršič, 2011; Madanipour, 2017b; Urban Education Live, 2019, 2020). Madanipour (2017b) poudarja, da lahko začasni uporabniki z utelešenim in institucionaliziranim kulturnim kapitalom pomembno prispevajo k ekonomski vrednosti DUO, s čimer pomagajo spremeniti dožemanje nekega območja in pospešijo njegov razvojni proces. Vendar s tem ustvarjalna, nekomercialna začasna raba lahko pritegne tudi komercialno rabo prostora, ki poleg regeneracije DUO omogoča tudi možnosti zlorabe. S tem ko začasni uporabniki sprožijo ustvarjalno regeneracijo območja, poveča-

jo njegovo vrednost in zanimanje zanj, kar lahko privede do urbane gentrifkacije, ki postopoma izrine te nekomercialne dejavnosti začasnih uporabnikov (Uršič, 2011; Colomb, 2012; Tardiveau in Mallo, 2014; Cerar, 2015; Madanipour, 2017b). Pri tem je treba poudariti, da v Sloveniji še ni bilo primerov, da bi začasno rabo izkoriščali načrtno za zviševanje vrednosti prostora, kar pa ne pomeni, da se taki motivi ne bodo začeli pojavljati. Zato lahko sklepamo, da je pojav navedenih procesov odvisen predvsem od urbanega okolja, v katerem se izvaja začasna raba, tipa začasne rabe, uspešnosti ali priljubljenosti začasnih vsebin in od pobudnika, ki je začasno rabo vzpostavil (Jurman in Lovšin, 2021; Cotič, 2023).

2.4 Tveganja ali negativni učinki začasne rabe prostora (komodifikacija, gentrifkacija, turistifikacija)

Začasno rabo je mogoče razumeti tudi na nasprotujoče si načine. Na eni strani ponuja nove priložnosti kreativnim podjetnikom, civilnim pobudam in lokalnim dejavnostim, na drugi strani pa se spreminja v preobrazbeni instrument, ki ga blagovne znamke ali korporacije izkoriščajo za vzpostavitev novih tržnih niš in pridobivanje novih potrošnikov (Ferreri, 2016; Madanipour, 2017b: 7; Urban Education Live, 2019, 2020). S posnemanjem ali izkoriščanjem urbane subkulture se pomen začasne rabe spremeni, saj postane zaželen družbeni trend (Colomb, 2012: 144; Madanipour, 2017b). Gre za premik od potrebe k izbiri, ki neposredno vpliva tudi na začasne uporabnike, ki lahko nevede postanejo akterji, vpleteni v procese komodifikacije, turistifikacije in gentrifkacije. Colomb (2012) na primeru Berlina pojasnjuje, kako namensko vključevanje primerov začasne rabe prostora, ki jih sprožijo oblikovalci politik in nepremičninski investitorji, povzroča pritisk nad začasnimi uporabniki, ogroža njihov obstoj ter uničuje njihovo spontano in eksperimentalno naravo. Posledice takega ravnanja vodijo v komodifikacijo, preobrazbo, izpodrivanje in izginotje alternativnih in nekomercialnih primerov začasne rabe ter s tem izzovejo intenzivne konflikte. Tak proces prizadene številna samonikla prizorišča, namenjena kulturi, umetnosti in zabavi. Ko začasna raba prostora revitalizira DUO, pripomore k zvišanju vrednosti teh območij ter spodbudi procese komodifikacije, gentrifkacije in turistifikacije. Čeprav je začasna raba lahko koristna za vzpostavitev dobrih tržnih razmer ali ustvarjanje novih vsebin, pristojne politike večinoma prezrejo nujno podporo, ki bi začasnim uporabnikom omogočila nadaljnje delovanje. Ustvarjalni posamezniki in skupine obenem zaradi globalizacije gentrifkacijskega trenda in intenzifikacije prenov in regeneracije mestnih središč vse težje najdejo poceni prostore v mestu, v katerih bi lahko eksperimentirali in razvijali svoje vsebine.

Preglednica 1: Predstavitev intervjuvancev, njihove šifre in funkcije ali vloge v Kopru

Intervjuvanec (šifra)	Predstavitev	Vloga
IN1	javni uslužbenec na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Piran	predstavnik institucije
IN2	javni uslužbenec na Uradu za prostorski razvoj in nepremičnine na MOK	predstavnik institucije
IN3	krajinski arhitekt in začasni uporabnik platforme Delovišče	predstavnik stroke
IN4	arhitekt in vodja biroja v mestu Koper	predstavnik stroke
IN5	zaposlen strokovni delavec v Kulturnem in izobraževalnem društvu Pina	predstavnik nevladne organizacije
IN6	član Neodvisnega obalnega radia ter eden izmed pobudnikovčasne rabe prostora Ustvarjalna platforma Inde	predstavnik nevladne organizacije
IN7	predstavnik krajevne skupnosti Koper center	predstavnik institucije

Začasna raba je torej prožna oblika produkcije prostora, ki omogoča različne priložnosti različnim deležnikom: javnim oblastem, da se prepreči podoba urbanega propada, ustvarjalnim posameznikom za dostop do prostora po nizkih cenah, lastnikom za maksimiranje rabe premoženja in nepremičninski panogi za gentrifkacijo (Madanipour, 2017b). Pod pretvezo bleščečega kulturnega trenda človekoljubna fasada nudi podporo in hkrati normalizira prekarnost ter izpodriva tiste, ki morajo naprej, ko se kratka priložnost konča. Kot taka je začasna raba del širših urbanih procesov z večpomenskimi ekonomskimi, družbenimi in kulturnimi posledicami za deležnike.

3 Metodologija

Možnostičasne rabe prostora smo preverjali z analizo primarnih podatkov, ki temeljijo na participativni študiji primera Delovišče v mestu Koper (opazovanje z udeležbo), ter nestrukturiranimi in polstruktuiranimi intervjuji z deležniki na lokacijah. Primarne podatke smo dopolnjevali z analizo sekundarnih podatkov iz pluralne študije primerovčasne rabe prostora v drugih mestih po Sloveniji. Ugotavljali smo, katere rezultate ali učinke so obravnavani primeričasne rabe sprožile v prostoru, kako to rabo dojemajo in sprejemajo strokovna javnost in prebivalci v mestu Koper ter kakšen odnos je do nje vzpostavil MOK. Celotna študija temelji na raziskavah, ki so trajale med letoma 2017 in 2022.

Opazovanje z udeležbo je potekalo od novembra 2019 do marca 2020, za čas trajanjačasne rabe prostora Delovišče v Tomosovi stolpnici, v okviru dogodkov, ki jih je izvajalo Kulturno umetniško društvo C3. Pri tem so se izmenjale opazovalne strategije, pri čemer so bili raziskovalci v vlogi tako aktivnega zunanjega kot notranjega (znotraj skupine) opazovalca, tj. z neposredno udeležbo kot sopobudniki in soupravljalci vzpostavljenih prostorskih praks v procesu razvojačasnih prostorov.

Delovišče je tako zaradi delovno aktivne vloge raziskovalcev postalo eksperimentalno okolje, v katerem sta se prepletali tako teorija kot praksa.

Rezultate, pridobljene s to raziskovalno metodo, smo dopolnili z nestrukturiranimi intervjuji s posamezniki, ki so bili vpeti v začasno rabo v Tomosovi stolpnici (tj. s pobudniki in začasnimi uporabniki Delovišča). Opravljeni so bili med novembrom 2019 in marcem 2020. Potekali so individualno, v obliki nestrukturiranih odprtih pogovorov, pri čemer so se vprašanja oblikovala med intervjujem. Namen neformalnih intervjujev je bil ugotoviti, kako na prostorsko prakso gledajo izbrani intervjuvanci in kaj je po njihovem mnenju njena ključna vloga za mesto Koper.

S polstruktuiranimi intervjuji smo želeli ugotoviti, kako začasno rabo dojemajo akterji, ki se (ne)posredno ukvarjajo s prostorsko problematiko mesta Koper. Intervjuvanci so bili izbrani z namenskim vzorčenjem na podlagi lastne presoje, pri čemer so morali izpolnjevati nekatera merila. V ta namen je bilo namensko izbranih sedem predstavnikov, in sicer po dva predstavnika stroke in nevladnih organizacij in trije predstavniki institucij (glej preglednico 1). Vsi intervjuji so bili izvedeni od maja do junija 2022. Vprašanja so bila usmerjena k celoviti raziskavi konceptačasne rabe in njenega pomena pri regeneraciji DUO v mestu Koper. Na podlagi intervjujev smo ugotavljali, kako izbrani intervjuvanci dojemajo začasno rabo, ali po njihovem mnenju omenjena prostorska praksa lahko prepreči degradacijo DUO v mestu Koper in kateri so po njihovem mnenju ključni dejavniki, ki zavirajo izvajanje omenjene prostorske prakse.

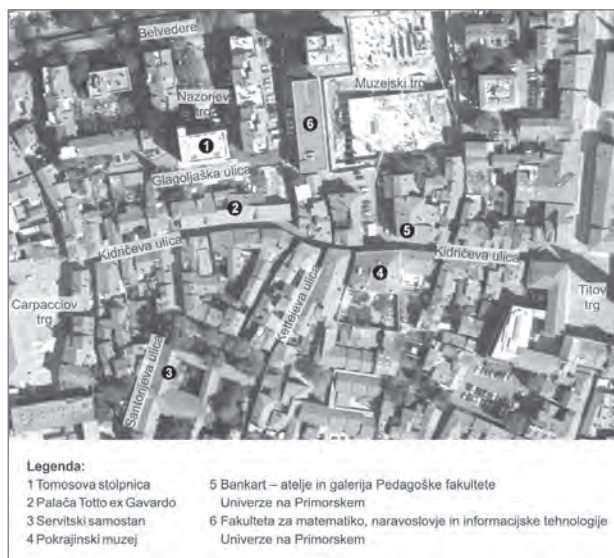
Za celovito razumevanje delovanjačasne rabe smo poleg participativne študije primera uporabili še metodo pluralne študije primerov. Izbrani so bili trije primeričasne rabe prostora v Sloveniji, ki se med seboj razlikujejo po lokaciji in tipučasne

rabe ter začasnih vsebinah, času rabe in lastništvu. Vsak primer je bil analiziran v odnosu do konteksta, v katerem je potekal proces prostorske implementacije, njegovega motiva za pobudo ter glede na učinke, ki jih je začasna raba sprožila v okolici. Podatki so bili pridobljeni s terensko raziskavo in narativnimi intervjuji, v katere so bili vključeni glavni pobudniki obravnavanih prostorskih praks. Izvedeni so bili med letoma 2017 in 2022. Primarni podatki so bili dopolnjeni s sekundarnimi viri.

4 Participativna študija primera: začasna raba prostora Avtomatik Delovišče

4.1 Značilnosti začasne rabe prostora Avtomatik Delovišče

Avtomatik Delovišče je bil prvi primer formalne atipične začasne rabe prostora na Obali in je nastal kot skupnostni ustvarjalni eksperiment (Cotič, 2023). Deloval je od novembra 2019 do marca 2020 v pritličju Tomosove stolpnice na Nazorjevem trgu 5, v zgodovinskem mestnem jedru Kopra. Tomosova stolpnica je nastala v sklopu *Zazidalnega načrta soseske Belveder*, ki ga je med letoma 1956 in 1957 zasnoval arhitekt in urbanist Edo Mihevc. Zgrajena je bila leta 1958 kot samski dom za delavce iz republik nekdanje Jugoslavije, zaposlene v tovarni Tomos, in takoj postala »dominanta stanovanjske soseske Belveder in vodilni motiv vizualne identitete novega-starega mesta« (Čebren Lipovec, 2019: 256). Zaradi tega se opis in analiza območja ter evalvacija učinkov, ki jih je sprožilo Delovišče, ne osredotočajo le na Tomosovo stolpnico, temveč vključujejo širše območje stanovanjske soseske Belveder, tj. območje Nazorjevega trga in Muzejskega trga (slika 1). Tomosova stolpnica in Muzejski trg sta bila več let tako funkcionalno kot fizično popolnoma degradirana. Leta 2015 so iz Tomosove stolpnice izselili še zadnje prebivalce. MOK jo je nato tri leta prodajal na javni dražbi, vse dokler je leta 2018 ni kupil zasebni investitor in jo prenovil. Večji del območja Muzejskega trga sta zajemala zapuščeno in zaraščeno arheološko najdišče in začasno parkirišče. Leta 2022 so Muzejski trg prenovili v nov mestni park, pod njim je nastala garažna hiša, ki naj bi okoliške javne površine razbremenila mirujočega prometa. Nazorjev trg, nekoč zasnovan kot stičišče druženja, je že desetletja neustrezno izkoriščen in se uporablja kot parkirišče. S tem je bil okoliškim prebivalcem odvzet odprt javni prostor in tako je bila zmanjšana tudi kvaliteta bivanja. Poleg tega je Tomosova stolpnica v bližini palače Tutto ex Gavardo, ki od leta 2000 propada. Degradacija palače negativno vpliva na okolico Tomosove stolpnice, kar se kaže v socialni in vizualni degradaciji območja, zaradi česar je okolica Tomosove stolpnice razvrednotena in zanemarjena ter okoliškim prebivalcem ne daje občutek varnosti.

Slika 1: Lokacija Tomosove stolpnice (vir: satelitskega posnetka: GIS pregledovalnik – MOK Koper)

Slika 2: Pogled na prenovljeno Tomosovo stolpnico z dvorišča palače Tutto ex Gavardo (foto: Tina Cotič)

Po končani prenovi Tomosove stolpnice (slika 2) je Kulturno umetniško društvo C3, ki je že od leta 2017 iskalo in evidentiralo območja, primerna za začasno rabo, dalo pobudo za vzpostavitev začasne rabe v njenem pritličju, ki jo je zasebni investitor sprejel. Cilj društva je bil ustvariti skupnostni avtonomni ustvarjalni prostor, ki bi omogočal povezovanje različnih akterjev (od neprofitnih organizacij in ustvarjalnih posameznikov do lokalnih prebivalcev) z različnimi usmeritvami in znanji (Cotič, 2023). Zasebni investitor je začasno rabo v Tomosovi stolpnici videl kot priložnost, ki bi spodbudila promocijo in oživitev dolgo let zapostavljenega in degradiranega stanovanjskega območja Belveder. Tako je vsaj za kratek čas predal prostor v javno rabo in s tem lokalni skupnosti in drugim akterjem omogočil soodločanje v procesih prostorskega načrtovanja. Poleg tega je s to odločitvijo spodbudil prožno produkcijo prostora ter omogočil urbano eksperimentiranje s

Slika 3: Avtomatik Delovišče je bil prvi delovni prostor skupne rabe v MOK, v katerem so se prepletali druženje, ustvarjanje, izobraževanje in razvoj (foto: Tina Cotič)

Slika 4: Razstava *Koper: Imaginarno* (foto: Tina Cotič)

podporo alternativnih in inovativnih prostorskih praks. Društvo je z zasebnim investitorjem sklenilo šestmesečno najemno pogodbo o začasni rabi prostora, ki pa je zaradi epidemije COVID-19 prenehala dva meseca pred dogovorjenim iztekom.

Društvo je zasnovalo koncept in pravila za začasno rabo ter k soustvarjanju začasnih vsebin povabilo somišljenike, ki svoje vizije širijo pod okriljem Neodvisnega obalnega radia. Investitor je prostore brezplačno ponudil v začasno rabo, finančna sredstva za izvajanje programa pa so bila pridobljena na raznih razpisih. Začasni uporabniki so prostore opremili, jih vzdrževali in plačevali stroške.

Delovišče je tako postalo prvi prostor skupne rabe v MOK, v katerem so se prepletali druženje, ustvarjanje, razvoj in izobraževanje (glej sliko 3) (Pavlović, 2020). Z usmerjenimi dogodki je uspešno povezoval domače in tuje akterje z različnih področij ustvarjalnega sektorja, kar je omogočilo snovanje skupnih projektov, razvoj novih veščin in prenos znanja. Vsebine so bile usmerjene v razvoj posameznikov, inovacij, idej, produktov in novih praks bivanja. Delovanje, ki je bilo osredotočeno na oblikovanje novih lokalnih politik z namenom integracije v mesto in širšo regijo, je slonelo na zaupanju, participaciji, samoupravljanju, eksperimentiranju in samoiniciativi. Delovišče je v manj kot pol leta delovanja organiziralo številne javne dogodke, ki so obravnavali aktualna vprašanja, ter razprave o izzivih sodobnega urbanizma, arhitekture, krajinske arhitekture, oblikovanja ter ustvarjalne in medijske produkcije v mestu (glej sliko 4) (Bratož Gornik, 2021).

Slika 5: Kiosk K67: koprski vsebinski urbani generator (foto: Tina Cotič)

Marca 2020 je Delovišče zaradi epidemije COVID-19 prenehalo izvajati program v živo. Junija istega leta se je iztekla pogodba o začasni rabi v Tomosovi stolpnici. Čeprav se je investitor zavedal doprinosa, ki ga je Delovišče omogočilo na lokaciji, in si je želel, da bi pritličje objekta še naprej delovalo kot javni prostor, je prevladal ekonomski vidik njegovega upravljanja. Prostor je res najprej ponudil v najem z možnostjo odkupa kolektivu Delovišče, vendar temu ni uspelo zbrati potrebnih finančnih sredstev, zato so morali prostor zapustiti. Kolektiv se je tako obrnil na MOK in podal prošnjo za pridobitev evidence praznih občinskih prostorov v upanju, da bi lahko v enem izmed njih nadaljeval svoje aktivnosti. Izkazalo se je, da MOK te evidence ne vodi in da začasne rabe kot prostorske prakse še ni uporabil, čeprav je bila ta od leta 2018 že opredeljena v Zakonu o urejanju prostora (ZUreP-3, Ur. l. RS, št. 199/2021). Zato je kolektiv Delovišče sam pripravil popis praznih občinskih prostorov, primernih za vnos začasne rabe, ter zanje pripravil možne scenarije reaktivacije in jih predstavil Oddelku za nepremičnine MOK, ki pa je dal jasno vedeti, da jih brezplačna ali začasna raba ne zanima, saj prednost dajejo oddajanju nepremičnin po tržni ceni.

Čeprav kolektivu Delovišče ni uspelo pridobiti prostora, v katerem bi lahko izvajal svoje aktivnosti, kot je to počel v Tomosovi stolpnici, ostaja aktiven in še naprej uresničuje svoje cilje. Program, ki ga je zasnoval, zdaj deluje kot neodvisen, samooskrben model, ki ni več vezan na samo eno lokacijo. Namesto tega se kot začasna raba seli in deluje na različnih lokacijah po mestu, kot so npr. Mala loža, skladišče Libertas

in do nedavnega kiosk K67 (slika 5) na Ukmarjevem trgu (Avtomatik Delovišče, 2021).

4.2 Evalvacija učinkov začasne rabe prostora Avtomatik Delovišče

Pri evalvaciji učinkov začasne rabe Delovišča v Tomosovi stolpnici se je izkazalo, da lahko tudi tako majhen, eksperimentalni začasni prostorski projekt pripomore k regeneraciji DUO. Na podlagi terenskega opazovanja je bilo namreč ugotovljeno, da je obravnavana prostorska praksa spodbudila participacijo v urejanju prostora in pripomogla k urbani raznolikosti mesta Koper, njegovi lokalni identiteti, ustvarjalnosti in inovativnosti. Pri tem velja poudariti, da ta začasni projekt ni povzročil fizičnih sprememb v prostoru in bližnji okolici stanovanjske četrti Belveder (Cotič, 2023). Za čas svojega delovanja je nekoliko oživil to zapostavljeno območje, vendar je bil čas njegovega delovanja prekratek, da bi v okolico prinesel trajne fizične spremembe. Ko se je Delovišču iztekla pogodba za začasno rabo, je v tem prostoru nastal hostel. Nazorjev trg še naprej ostaja parkirišče, Muzejski trg je bil slabo leto po končani začasni rabi prenovljen, palača Tutto ex Gavardo pa se prenavlja. Del območja stanovanjske četrti Belveder tako ostaja razvrednoten ali degradiran.

Čeprav Delovišče v prostoru ni sprožilo nobenega konkretnega fizičnega preobrata, je s svojimi aktivnostmi v prostor vneslo predvsem številne pozitivne družbeno-kulturne in trajnostne učinke, ki so v MOK še vedno opazni. Pri tem se je izkazalo, da začasno rabo dejansko lahko razumemo kot družbeni

Preglednica 2: Analiza primera začasne rabe prostora Onkraj gradbišča

Primer	Onkraj gradbišča, Ljubljana
Opis začasne rabe	Prvi javno opredeljeni skupnostni urbani vrt, ki ga je leta 2010 zagnal KUD Obrat na mirujočem gradbišču sredi soseske Tabor v središču Ljubljane. Vsako leto znova je KUD Obrat z Mestno občino Ljubljana podpisal pogodbo o brezplačni začasni rabi. Projekt se je samofinanciral s prispevki uporabnikov. Temeljlil je na osebnem angažmaju, participaciji, samoiniciativi, samoorganizaciji in kolektivnem odločanju. Vzpostavljeni so bili koordinacijski odbor in osnovna pravila o souporabi prostora.
Motiv za pobudo	Projekt je KUD Obrat zagnal kot del festivala Mladi levi pod organizacijo Zavoda Bunker. Cilj projekta je bil opozoriti na pomen vrtnarjenja in ozelenjevanja mesta ter hkrati podpirati revitalizacijo urbanih praznin s poudarkom na ustvarjanju socialnih urbanih prostorov, ki niso podrejeni komercialni rabi.
Uporabniki	Sprva KUD Obrat in Zavod Bunker, nato le KUD Obrat, prebivalci iz soseske in drugi zainteresirani posamezniki.
Proces regeneracije DUO	Reaktivacija, reorganizacija območja, sprememba njegove funkcije in prostorske strukture, vrnitev območja v vsakdanjo rabo z jasno opredeljenima vsebino in novo identiteto, vzpostavljeno skupaj z lokalno skupnostjo. Izboljšan je prehranske samooskrbe, kvaliteta bivanja v soseski ter krepitev socialne in okoljske trajnosti v mestu.
Rezultati	Projekt se je končal leta 2022. Mestna občina Ljubljana je zavrnila predlog, ki so ga zasnovali začasni uporabniki skupaj s KUD Obrat in Mrežo za prostor, in sicer da bi območje ohranili kot javni park. Vendar je mestna uprava sprejela njihov rezervni predlog; da naj zaradi zagotavljanja dostopnejših stanovanj v mestu na tej lokaciji gradi Javni stanovanjski sklad. Model delovanja, ki so ga vzpostavili pri projektu, se delno ohranja in je viden v drugih začasnih projektih v Ljubljani (npr. Krater).

fenomen, kot pravi eden izmed predstavnikov strokovne javnosti (intervjuvanec IN5) v polstrukturiranem intervjuju:

»Zčasna raba je vedno pogojena z vsebino, ne glede na prostor, v katerem se nahaja. Vsebine so tiste, ki gradijo prostor in skupnost. Skupnost je tista, ki ne degradira in prostor drži pri življenju.«

Podobnega mnenja je tudi intervjuvanec IN7, ki začasno rabo dojema kot prostorsko prakso, ki skupnosti omogoča aktivno participacijo v procesih prostorskega načrtovanja ter omogoča avtonomijo in ustvarjalnost pri ustvarjanju vsebin. Dejansko vsi intervjuvanci razumejo začasno rabo kot uspešno orodje, ki lahko pripomore tako k fizični kot vsebinski revitalizaciji območja.

Zčasni uporabniki Delovišča so s svojimi aktivnostmi opozorili na pomen tega urbanega območja in predstavili njegove potencialne razvojne možnosti. Za kratek čas jim je uspelo območje odpreti in približati javnosti ter raznim skupinam, s čimer je postalo bolj heterogeno. Vplivali so na »dvig kulturnega dialoga o urejanju prostora« ter na »njegovo sposobnost posredovanja med mestno upravo, stroko in lokalno skupnostjo« in izpostavili potencial kreativnih industrij v mestu (Bugarič, 2020: 73).

Kolektiv Delovišče svoje aktivnosti nadaljuje tudi po koncu začasne rabe v Tomosovi stolpnici. Zdaj deluje in se pojavlja v različnih oblikah, vzpostavil je Urbano kavarno, pod okriljem katere prireja neformalne urbanistične posvete o razvoju in oblikovanju prostorskih politik MOK, zasnoval je Zbirnik,

spletno platformo, ki obravnava prostorske tematike obalnega prostora, ustvaril je mesečno rubriko Prostorska frka, ki vsebinsko obravnava najrazličnejše tematike o prostoru in arhitekturi, ter organizira raznovrstne dogodke na različnih lokacijah v MOK. Tako še naprej sledi svojemu dolgoročno zastavljenemu cilju, tj. doseči prepoznavnost svojega delovanja kot modela povezovanja in združevanja tako lokalnega prebivalstva kot kreativcev, lokalnih podjetnikov, mlajših in starejših, izkušenih in novincev, ter sodelovati z občino in drugimi zasebnimi in javnimi institucijami, ne glede na lokacijo, kjer deluje (Cotič, 2023).

4.3 Analiza in opredelitev skupnih elementov začasne rabe prostora v okviru Slovenije

Pluralna študija primerov zajema tri primere začasne rabe prostora v Sloveniji, in sicer projekt Onkraj gradbišča in Kreativno cono Šiška v Ljubljani ter GT22 v Mariboru. Za vsakega izmed omenjenih primerov je bila izdelana pregledna analiza, ki vključuje opis začasne rabe prostora, motiv za pobudo, začasne uporabnike, opis procesa regeneracije DUO in aktualne rezultate. Namen tega poglavja je analizirati in opredeliti skupne elemente, ki se pojavljajo pri teh prostorskih praksah in tako predstaviti njihovo kompleksno vlogo pri regeneraciji DUO.

Izsledki pregledne primerjalne analize primerov kažejo, da je za vse predstavljene primere začasne rabe, vključno z Deloviščem, značilen podoben mehanizem delovanja (glej sliko 6), ki posledično v DUO in njegovi bližnji okolici ustvari podobne učinke. Vsi predstavljeni primeri začasne rabe so nastali na po-

Preglednica 3: Analiza primera začasne rabe prostora Kreativna cona Šiška

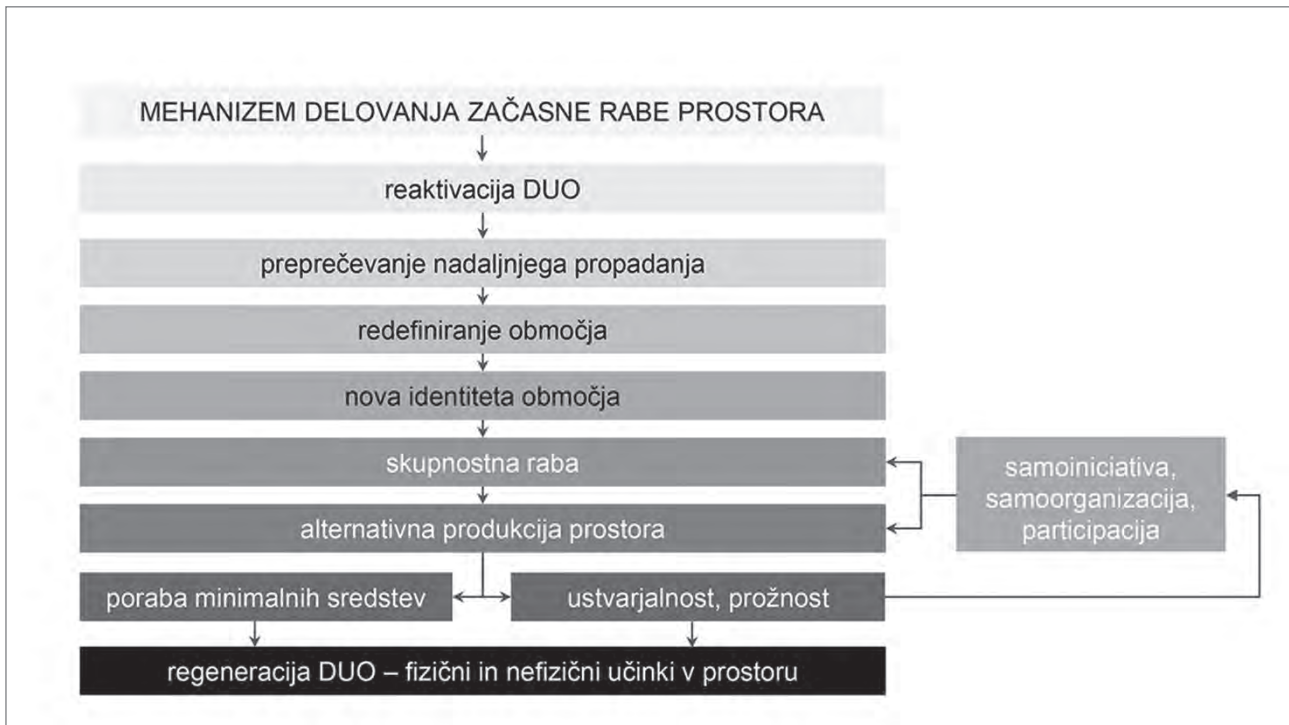
Primer	Kreativna cona Šiška, Ljubljana
Opis začasne rabe	Kreativna cona Šiška je bila kot kreativni center in sodelovalni prostor vzpostavljena leta 2011 v stari stanovanjski hiši v Spodnji Šiški, predvideni za rušenje. Kolektiv Rompom je z lastnikom nepremičnine podpisal najemno pogodbo (z ugodno najemnino) in sproti podaljševal njeno veljavnost. Uporabniki so plačevali najemnino, obratovalne stroške ter opremili in vzdrževali stavbo. Program, ki ga je soustvarjala skupnost, je bil usmerjeni predvsem na opolnomočenje članov skupnosti, da so lahko na podlagi novih znanj bolje izvajali svoje projekte ter pridobili možnost promocije in trženja lastnih izdelkov in idej.
Motiv za pobudo	Kolektiv Rompom je iskal prostor, kjer bi lahko ustvarjali, se povezovali ter ustvarili nove poslovne in delovne priložnosti.
Uporabniki	Nevladne organizacije (kolektiv Rompom, kolesarsko društvo Muslauf, Teater Ponoreli itd.) in posamezniki (mladi ustvarjalci z več področij).
Proces regeneracije DUO	Reaktivacija, sanacija, reorganizacija objekta ter vzpostavitev osnovne infrastrukture z minimalnimi sredstvi, po načelu naredi si sam, glede na potrebe uporabnikov. Z vzpostavitvijo sodela je Kreativna cona Šiška spodbujala razvoj sodelovne kulture v Sloveniji ter nove ekonomije, kot so ekonomije souporabe, solidarnostne ekonomije in darilne ekonomije, s katerimi je krepila socialni in kulturni kapital mesta.
Rezultati	Kreativna cona Šiška je v Sloveniji uvedla pop-up koncept (Pop-up dom) in prispevala k nastanku kreativnega centra Poligon, v katerega se je – ko je leta 2017 lastnica objekta postala družba NLB Leasing in so ga morali začasni uporabniki zapustiti – del skupnosti Kreativne cone Šiška tudi preselil. Leta 2019 so objekt v Spodnji Šiški porušili, sočasno je tudi Poligon prenehal delovati v Tobačni.

Preglednica 4: Analiza primera začasne rabe prostora GT22

Primer	GT22, Maribor
Opis začasne rabe	GT22 je »inter(trans)disciplinarni laboratorij« za umetnost, kulturo, urbane športe in življenje. Nastal je leta 2013 v zapuščenem skladiščno-tovarniškem prostoru in nočnem klubu v središču mesta na pobudo lastnika nepremičnine in Ustanove Fundacija Sonda. Sprva je bila sklenjena pogodba o petletni brezplačni začasni rabi med lastnikom prostora in Fundacijo Sonda, nato pogodba o neprofitni najemnini. Fundacija Sonda, kot upravljalec in uporabnik prostora, krije zavarovalnino, stroške in davek na nepremičnino, obenem pa vlaga v vzdrževanje prostorov. Uporabniki GT22, ki tvorijo samoorganizirano skupnost, ustvarjajo program, sodelujejo pri vzdrževanju prostorov in prispevajo pri plačevanju stroškov.
Motiv za pobudo	Lastnik nepremičnine je svoj objekt mecensko ponudil v začasno rabo v zameno za pestro kulturno in umetniško dogajanje. Ekonomski motiv: Začasno rabo so lastniki videli tudi kot priložnost, ki bi pripomogla k revitalizaciji in posledično tudi vzdrževanju njihove nepremičnine.
Uporabniki	Nevladne organizacije (Ustanova Fundacija Sonda, fotografska platforma Mišnica GT22 itd.), glasbene skupine, gostujoči rezidenčni umetniki, ustvarjalni posamezniki.
Proces regeneracije DUO	S skupnimi močmi, prostovoljnimi delom, recikliranimi materiali, lastnimi vložki, podporo mesta in države so začasni uporabniki preuredili, reaktivirali objekt in bližnjo okolico, mu podali novo funkcijo in identiteto ter vrnili objekt v vsakdanjo rabo. Projekt je s svojim delovanjem spodbudil urbane, ustvarjalne in družbeno solidarnostne prakse ter tako dal Mariboru poseben pečat in utrip in ga hkrati povezal z mednarodnim okoljem.
Rezultati	Projekt je prešel iz začasne v trajno rabo prostora. Vzpostavitev formalnega kreativnega prizorišča v mestu ter novih modelov izobraževanja, raziskovanja in produkcije na kulturno-umetniškem področju.

budo ali v sodelovanju z nevladnimi organizacijami. Ključni motiv za vzpostavitev te prakse je bil pomanjkanje prostorov, ki bi bili finančno sprejemljivi za izvajanje teh dejavnosti, kar je kot problem v polstrukturiranih intervjujih izpostavila tudi večina intervjuvancev. Intervjuvanec IN6 na primer trdi, da se nobena občinska oblast doslej ni lotila tega problema. Težavo vidi predvsem v nerazumevanju nevladnih organizacij s strani občinskega urada za nepremičnine.

Pri vseh primerih je bil opazen podoben proces regeneracije DUO. Z recikliranjem, minimalnim readaptiranjem ter inovativno rabo prostora so začasni uporabniki reaktivirali DUO in tako vzpostavili razmere za izvajanje svojih vsebin. S tem so dali območju višjo uporabno vrednost in izboljšali kakovost lokalnega okolja. Kraju so vtisnili novo identiteto, zvišali simbolično vrednost prostora in se z alternativnimi prostorskimi praksami zoperstavili obstoječim vzorcem prostorskega

Slika 6: Skupne značilnosti delovanja začasne rabe prostora (ilustracija: Tina Cotič)

načrtovanja. Poleg tega so v prostor vnesli številne družbeno-kulturne in trajnostne učinke, ki so se ali se še vedno (GT22) kažejo z izvajanjem kulturnih, umetniških, družbenih in izobraževalnih dogodkov in projektov ter razvojem samoniklih programov in storitev. S svojim delovanjem so spodbudili družbeno interakcijo, pripomogli k heterogenosti (v smislu zgoščevanja družbeno-kulturnih vlog, ljudi, srečevanj, informacij in dogodkov), omogočili aktivno participacijo in organizacijo v skupnosti ter spodbujali ustvarjalno delovanje in eksperimentiranje. Z vsem naštetim so prispevali tudi k socialnemu in kulturnemu kapitalu lokalne skupnosti. Dva primera začasne rabe (Kreativna cona Šiška, GT22) sta imela tudi ekonomske učinke. Ustvarjalnim posameznikom in neprofitnim organizacijam sta omogočila nove poslovne in delovne priložnosti ter izvedbo novih idej, ki so jih lahko predstavili na trgu.

Ključni rezultati obravnavanih začasnih projektov so tako danes vidni predvsem v nastanku kompleksnih družbenih omrežij, razvoju družbenih inovacij in novih modelov upravljanja. Iz primerov je razvidno, da začasna raba pripomore predvsem k ustvarjalni regeneraciji DUO, njen vpliv na sourejanje prostora pa je pogosto zelo omejen, predvsem časovno, kar se je izkazalo tudi pri Delovišču. Izjema je v danem primeru GT22, ki je iz začasne rabe prešel v trajno rabo. V primeru Onkraj gradbišča in Kreativna cona Šiška, ki sta svoje delovanje končala, se je izkazalo, da so se prostorski učinki razblinili, ko je vzpostavljena začasna raba prenehala. Za njima v okolici niso ostale nobene trajne spremembe na površinah in strukturah. Čeprav je pro-

jekt Onkraj gradbišča postal del lokalnega okolja, s katerim sta se izboljšali prehranska samooskrba in kvaliteta bivanja v soseski, se je njegovo delovanje konec leta 2022 po dvanajstih letih izteklo. Na območju bo Javni stanovanjski sklad začel graditi stanovanja. Drevesa in rastline so začasni uporabniki presadili na druge lokacije v mestu. V tem primeru je Mestna občina Ljubljana izpustila priložnost, da podpre delovanje uspešnega primera skupnostnega vrta, sodelovanje formalizira, razširi na obstoječe in nove urbane vrtove in skupnostne prakse v mestu ter s tem prispeva k opolnomočenju lokalnih skupnosti onkraj neformalnosti (Križnik in Cerar, 2021).

Poudariti je treba še, da nobeden izmed obravnavanih primerov začasne rabe, vključno z Deloviščem, ni sprožil negativnih učinkov v prostoru, v katerem je deloval (kot so npr. turistifikacija, komodifikacija ali gentrifikacija). Res je, da so lastniki prostorov izkoristil prostorsko prakso zato, da bi preprečili propadanje svojega premoženja ter s tem povečali vrednost in zanimanje zanj, vendar je bila to vseeno v vseh obravnavanih primerih 'win-win' rešitev za obe strani, saj so tudi začasni uporabniki v veliki meri dosegli svoje cilje.

5 Sklep

Raziskava je pokazala, da začasna raba prostora ne pomeni zgolj vmesne rešitve za DUO, temveč je lahko tudi orodje za dinamično in prilagodljivo preoblikovanje urbanih okolij, ki ustreza potrebam skupnosti in trajnostnim ciljem. Ta praksa

omogoča spontano prilagajanje urbanega prostora njegovim uporabnikom ter odpira možnosti za inovativne in participativne rešitve, ki jih tradicionalni pristopi k urbanističnemu načrtovanju pogosto ne omogočajo. Analiza učinkov časne rabe v več slovenskih mestih, vključno z Deloviščem, je pokazala, da so ključni učinki teh praks bolj družbeno-kulturni in trajnostni kot pa fizične spremembe v prostoru. Iz analiziranih podatkov lahko glavne učinke primerov časne rabe strnemo kot:

- spreminjanje vloge prebivalcev iz pasivnih prejemnikov storitev v aktivne udeležence in pobudnike kolektivnega delovanja, ki uveljavljajo pravico do mesta (primer opazovanja z udeležbo, nestrukturirani in polstrukturirani intervjuji);
- spodbujanje razvoja novih modelov urbanega upravljanja, ki so prilagodljivi, strateški, sodelovalni in temeljijo na usklajevanju institucionalnih in prostorskih specifik (primer pluralne primerjalne študije);
- odpiranje drugačnega pogleda na vlogo urbanističnega načrtovanja kot orodja za spodbujanje trajnostnih procesov preobrazbe, ki ne temeljijo zgolj na materialnih virih, temveč tudi na spodbujanju enakosti, socialne pravičnosti in boljše kakovosti življenja (analiza primera Delovišče).

Poleg tega analiza kaže, da časna raba omogoča, da DUO pridobijo novo funkcijo in postanejo prepoznavni kot pomemben kohezivni dejavnik skupnosti. Ta proces ne vključuje le prenove prostora, temveč tudi njegovo ponovno vključevanje v družbeno in urbano okolje. Spremembe, ki nastanejo z začasnimi prostorskimi projekti, lahko postanejo del širših strategij urbane regeneracije.

Kljub tem številnim pozitivnim učinkom je v Sloveniji časna raba še vedno redka prostorska praksa. Izkazalo se je, da zakonska opredelitev časne rabe prostora v praksi ni prinesla napredka. Čeprav je zdaj možno z lokacijsko preveritvijo spremeniti namensko rabo prostora za namene časne rabe prostora, se je ta pretvorba izkazala za problematično in predrago. Postopek bi bilo treba olajšati, s čimer bi se najverjetneje povečalo tudi zaupanje lastnikov prostorov do te prostorske prakse.

MOK je za zdaj pokazal predvsem precejšnjo komercialno naravnost, glede uvajanja časne rabe ali inovativnih prostorskih praks pa premalo zanimanja in nezadostno prožnost. V tem pogledu bi bilo treba izvesti naknadno študijo, s katero bi opredelili podporne mehanizme, ki bi omogočili lažje izvajanje te prakse, kar bi dolgoročno koristilo mestu in njegovemu urbanističnemu načrtovanju. Rezultatov raziskave ne moremo posplošiti zlasti z vidika reprezentativnosti vzorca, saj je ta omejen na Koper. Časna raba odpira pomembna raziskovalna področja, ki segajo onkraj prostorskega načrtovanja. Ponuja priložnosti za poglobitev razumevanja družbenih in

kulturnih učinkov, oblikovanje novih modelov upravljanja in integracijo teh praks v širše strategije trajnostnega urbanega razvoja. V prihodnje bi bilo smiselno raziskati, kako bi lahko izboljšali zakonodajni okvir, povečali podporo lokalnih oblasti in razvili celovite politike, ki bi časno rabo prepoznale kot pomemben element urbane regeneracije v Sloveniji in širše.

.....
Tina Cotič, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, Slovenija
E-naslov: tina.cotic@pef.upr.si

Matjaz Uršič, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo, Ljubljana, Slovenija
E-naslov: matjaz.ursic@fdv.uni-lj.si

Zahvala

Članek je nastal v okviru projekta HEI-TRANSFORM, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS) (šifra: J7-4641).

Viri in literatura

Andres, L. (2013): Differential spaces, power hierarchy and collaborative planning: A critique of the role of temporary uses in shaping and making places. *Urban studies*, 50(4), 759–775. doi:10.1177/0042098012455719

Andres, L., in Kraftl, P. (2021): New directions in the theorisation of temporary urbanisms: Adaptability, activation and trajectory. *Progress in Human Geography*, 45(5), 1237–1253. doi:10.1177/030913252098532

Avtomatik Delovišče (2021): *Kiosk K67: Koprski vsebinski urbani generator od 22.7. do 20.12.2021 na Ukmarjevem Trgu*. Dostopno na: <https://avtomatik-delovisce.si/kiosk-k67-koprski-vsebinski-urbani-generator-od-22-7-do-20-12-2021-na-ukmarjevem-trgu/> (sneto 1. 8. 2022).

Avtomatik Delovišče (2022): *Manifest*. Dostopno na: <https://avtomatik-delovisce.si/delovisce/manifest/> (sneto 4. 3. 2023).

Blumner, N. (2006): *Planning for the unplanned: Tools and techniques for interim use spaces in Germany and the United States*. Berlin: Deutsche Institut für Urbanistik.

Bishop, P., in Williams, L. (2012): *The temporary city*. Oxford in London, Routledge.

Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. V: Richardson J. G. (ur.): *Handbook of theory and research for the sociology of education*, 241–258. New York, Greenwood Press.

Bratož Gornik, R. (2021): *Tomosova stolpnica – Avtomatik Delovišče: na prelomu novih participativnih praks v grajenem okolju*. Magistrsko delo. Koper, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.

Bugarič, B. (2020): Avtomatik Delovišče (bo delalo še naprej). *Hiše*, 115/116, 72–73.

Burton, E., in Mitchell, L. (2006): *Inclusive urban design: streets for life*. Oxford, Architectural Press.

Cerar, A. (2015): *Vključevanje prebivalcev v urejanje prostora na lokalni ravni: primer regeneracije izbranih ljubljanskih stanovanjskih sosesk*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani. Fakulteta za družbene vede.

- Colomb, C. (2012): Pushing the urban frontier: Temporary uses of space, city marketing, and the creative city discourse in 2000s Berlin. *Journal of urban affairs*, 34(2), 131–152. doi:10.1111/j.1467-9906.2012.00607.x
- Cotič, T., in Lah, L. (2016): Temporary use of space as a factor in the revitalisation of brownfield sites in urban areas. *Creativity Game/Igra Ustvarjalnosti – Theory and Practice of Spatial Planning*, 4, 22–28. doi:10.15292/IU-CG.2016.04.022-028
- Cotič, T. (2023): *Začasna raba prostora kot dejavnik revitalizacije degradiranih urbanih območij mesta Koper*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
- Cvejič, R., Železnikar, Š., Nastran, M., Rehberger, V., in Pintar, M. (2015): Urban agriculture as a tool for facilitated urban greening of sites in transition: A case study. *Urbani izziv*, 26, 84–97. doi:10.5379/urbani-izziv-en-2015-26-supplement-006
- Čebren Lipovec, N. (2019): »Revolucija mesta«. Staro mestno jedro v povojnih urbanističnih načrtih za Koper. *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)*, 55, 245–266, 279.
- De Smet, A. (2013): The role of temporary use in urban (re) development: examples from Brussels. *Brussels Studies. La revue scientifique pour les recherches sur Bruxelles/Het wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel/The Journal of Research on Brussels*, 72.
- Ferreri, M. (2016): Pop-up shops as interruptions in (post-)recessional London. V: Jordan, S., in Lindner, C. (ur.): *Cities interrupted: visual culture and urban space*, 141–156. London, Bloomsbury. doi:10.5040/9781474224451.ch-009
- Galdini, R. (2020): Temporary uses in contemporary spaces. A European project in Rome. *Cities*, 96. doi:10.1016/j.cities.2019.102445
- Galdini, R., in De Nardis, S. (2023): Urban informality and users-led social innovation: Challenges and opportunities for the future human centred city. *Futures*, 150. doi:10.1016/j.futures.2023.103170
- Gatouillat, M., in Nikšič, M. (2023): The culture of urban space occupation in Ljubljana or how do the citizens appropriate the city through bottom-up approaches. *Igra ustvarjalnosti - Creativity Game*, (11), 56–65. doi:10.15292/IU-CG.2023.11.056-065
- Haydn, F., in Temel, R. (2006): *Temporary urban spaces: concepts for the use of city spaces*. Berlin, Birkhäuser.
- HEI-TRANSFORM (2024): Dediščina za vključujočo trajnostno preobrazbo – HEI-TRANSFORM. Dostopno na: <https://itd.fa.uni-lj.si/sl/hei-transform/> (sneto 21. 9. 2024).
- Henneberry, J. (2017): *Transience and permanence in urban development*. Hoboken, John Wiley & Sons. doi:10.1002/9781119055662
- Jurman, U., in Lovšin, P. (ur.) (2021): *Onkraj vrtilčkov: skupnostni vrt Onkraj gradbišča*. Ljubljana, KUD Obrat.
- Klauff, T. (2014): *Prakse situacijskega urbanizma. Praznine: Glasilo za arhitekturo, umetnost in bivanjsko kulturo*, 7. Ljubljana, Umetniško izobraževalno društvo Praznine.
- Križnik, B. (2015): Skupnostne prakse v urejanju prostora: primer Seula v Južni Koreji. V: Križnik, B., Peterlin, M., in Žaucer, T. (ur.): *Skupnostne prakse v urejanju prostora: lokalne pobude in urbani razvoj (zbornik prispevkov s posveta)*, 14–18. Ljubljana, Inštitut za politike prostora.
- Križnik, B. (2018): Preobrazba degradiranih urbanih območij in družbeno vzdržnost: primerjalna študija urbane regeneracije in urbane prenove v Barceloni in Seulu. *Urbani izziv*, 29(1), 30–42. doi:10.5379/urbani-izziv-2018-29-01-003
- Križnik, B., in Cerar, A. (2021). Onkraj gradbišča, onkraj neformalnosti? Skupnostni vrtovi kot priložnost. V: Jurman, U., in Lovšin, P. (ur.): *Onkraj vrtilčkov: skupnostni vrt Onkraj gradbišča*, 72–79. Ljubljana, KUD Obrat.
- Kurnik, A., in Bezec, B. (2009): Rezydent tujec: izkušnja Roga na margini. *Časopis za kritiko znanosti*, 37(238), 181–189.
- Lehtovuori, P., in Ruoppila, S. (2012): Temporary uses as a means of experimental urban planning. *SAJ Serbian Architectural Journal*, (4), 29–54. doi:10.5937/SAJ1201029L
- Lydon, M., in Garcia, S. (2015): *Tactical urbanism: short-term action for long-term change*. Washington, DC, Island Press. doi:10.5822/978-1-61091-567-0
- Madanipour, A. (2017a): Temporary use of space: Urban processes between flexibility, opportunity and precarity. *Urban Studies*, 55(5), 1093–1110. doi:10.1177/0042098017705546
- Madanipour, A. (2017b): *Cities in time: temporary urbanism and the future of the city*. London, Bloomsbury. doi:10.5040/9781350014275
- Marra, G., Barosio, M., Eynard, E., Marietta, C., Tabasso, M., in Melis, G. (2016): From urban renewal to urban regeneration: Classification criteria for urban interventions. Turin 1995–2015: Evolution of planning tools and approaches. *Journal of Urban Regeneration & Renewal*, 9(4), 367–380. doi:10.69554/KVFI5223
- Martin, M., Deas, I., in Hincks, S. (2019): The role of temporary use in urban regeneration: ordinary and extraordinary approaches in Bristol and Liverpool. *Planning Practice & Research*, 34(5), 537–557. doi:10.1080/02697459.2019.1679429
- Mestna občina Koper. (2020): *Trajnostna urbana strategija mesta Koper 2030*. Koper.
- Mreža za prostor (2018): *Dobre prakse v Sloveniji in priročnik za posredovanje med lastniki in uporabniki*. Dostopno na: <https://www.mrezaprositor.si/gradiva/publikacije/prirocnik-za-posredovanje-med-lastniki-in-uporabniki-2/> (sneto 18. 10. 2024).
- Németh, J., in Langhorst, J. (2014): Rethinking urban transformation: temporary uses for vacant land. *Cities*, 40, 143–150. doi:10.1016/j.cities.2013.04.007
- Office of the Deputy Prime Minister (2005): *Sustainable communities: People, places, and prosperity*. London.
- Oswalt, P., Klaus, O., in Philipp, M. (2013): *Urban catalyst: the power of temporary use*. Berlin, Dom Publishers.
- Pavlovič, B. (2020): Boštjan Bugarič: »Koper ni mrtev, ampak samo zaspan«. *Primorske novice*, 3. 1. 2020.
- Peterlin, M. (2015): Lokalne pobude in urbani razvoj. V: Križnik, B., Peterlin, M., in Žaucer, T. (ur.): *Skupnostne prakse v urejanju prostora: lokalne pobude in urbani razvoj*. Zbornik prispevkov s posveta, 8–13. Ljubljana, Inštitut za politike prostora.
- Pignar, U. (2015): *Kreativno preoblikovanje uličnih prostorov - Primer začasne ureditve Koroške ceste v Mariboru*. Diplomsko delo. Maribor. Univerza v Mariboru. Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo.
- SfS (2007): SenStadt (ur.): *Urban Pioneers. Berlin: Stadtentwicklung durch Zwischennutzung/ Temporary use and urban development in Berlin*. Berlin, Architektenkammer in Jovis Verlag.
- Simões Aelbrecht, P., Stevens, Q., in Kumar, S. (2022): European public space projects with social cohesion in mind: symbolic, programmatic and minimalist approaches. *European Planning Studies*, 30(6), 1093–1123. doi:10.1080/09654313.2021.1959902
- Stevens, Q., in Dovey, K. (2023): *Temporary and tactical urbanism: (Re)assembling urban space*. Milton Park, Routledge. doi:10.4324/9781003284390
- Šifkovič Vrbica, S., Cerar, A., Berkopec, G., Logar, T., in Košir, S. (2014): *Začasna raba – primerjalni pregled za kreativne industrije*. Ljubljana, Pravno-informacijski center nevladnih organizacij.

Šifkovič Vrbica, S. (2015): *Začasna raba nepremičnin v javni lasti: analiza*. Ljubljana, Pravno-informacijski center nevladnih organizacij.

Tardiveau, A., in Mallo, D. (2014): Unpacking and challenging habitus: An approach to temporary urbanism as a socially engaged practice. *Journal of Urban design*, 19(4), 456–472. doi:10.1080/13574809.2014.923743

Urban Education Live (2019) UEL – Skupnost Tobačna (Tobacco Factory Community): Final research report – phase 2. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Urban Education Live (2020): UEL – Skupnost Tobačna (Tobacco Factory Community): Final research report – phase 3. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Uršič, M. (2011): Tovarna Rog kot sredstvo urbane revitalizacije ali ekonomske regeneracije mesta? *AB – Arhitektov bilten*, 41(190/191), 8–11.

Uršič, M. (2021): Izgubljeni potenciali kreativne urbane regeneracije – primer prestrukturiranja območja nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani. *Urbani izziv*, 32(1), 15–27. doi:10.5379/urbani-izziv-2021-32-01-002.

Uršič, M. (2023): Immovable cultural heritage in the context of new localism: The role of local communities in implementing sustainable heritage-based development. *Družboslovne razprave*, 39(104), 97–121. doi:10.51936/dr.39.104.97-121.

Vilfan, T. (2015): *Študija urbane regeneracije mestnega jedra z uvajanjem začasne rabe prostora na primeru Kranja*. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

Zakon o urejanju prostora. Uradni list RS, št. 199/2021. Ljubljana.